

УДК 323:94(477) «1895–1966»

DOI: 10.30840/2413-7065.4(73).2019.187939

ІДЕЇ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІДЕОЛОГА ОУН ОСИПА БОЙДУНИКА

Сергій ГУБСЬКИЙ*orcid.org/0000-0003-0203-651X*

науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті на основі праці визначного українського громадсько-політичного діяча, публіциста, ідеолога націоналістичного руху Осипа Бойдуника «Соборність України та її східні кордони», опублікованої 1930 р. в журналі «Розбудова нації» і перевиданої в Україні в 2014 р., висвітлено питання національно-визвольної боротьби кубанських українців у 1917–1920 рр. та їхні зв'язки з українськими державними структурами цього періоду.

Наголошено, що ця праця О. Бойдуника і вся його творча спадщина до цього часу залишається недостатньо відомою не тільки для широкого загалу українського суспільства, а й для наукової спільноти. В українській історіографії вона практично не аналізувалася.

Констатовано на актуальності праць О. Бойдуника для утвердження соборності України, зазначено, що ця ідея має залишатися визначальною для всіх поколінь українців. Особливо це важливо в умовах сучасної «гібридної» війни путінської Росії проти України та намаганні прихильників «Русского мира» розчленувати її.

Значну увагу приділено життєвому шляху О. Бойдуника, значенні його творчої спадщини для збереження історичної пам'яті українського народу, особливо українців наших етнічних земель, які внаслідок історичних обставин опинилися за межами сучасної української держави, зокрема українців Кубані.

Акцентовано увагу на розвитку національно-культурного, просвітницького життя кубанських українців після розпаду Радянського Союзу і відновлення незалежності України в 1991 р. та протидії цим процесам з боку російських шовіністичних кіл.

Ключові слова: Осип Бойдуник; соборність; Україна; Кубань; націоналізм; національно-визвольна боротьба; кубанські козаки; самостійність.

IDEAS OF THE UNITED UKRAINE IN THE CREATIVE HERITAGE OF THE OUN IDEOLOGIST OSYP BOIDUNYK

Serhii HUBSKYI

research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

Annotation. The article covers issues of the national liberation struggle led by the Kuban Ukrainians in 1917–1920, and their relations with the Ukrainian state authorities of the period. The research is based on the work of the prominent Ukrainian public and political figure, publicist, and ideologist of the nationalist movement Osyp Boidunyk “The Unification of Ukraine and Its Eastern Borders”, published in 1930 in the journal “The Development of the Nation” and reprinted in Ukraine in 2014.

It is emphasized that this work of O. Boidunyk and his entire creative heritage still remain insufficiently known not only to the general Ukrainian public but also to the scientific community. The Ukrainian historiography has scantily explored his oeuvre.

The focus is put on the topicality of O. Boidunyk's works for the establishment of the united Ukraine and the priority of this idea for all generations of Ukrainians. It is especially important in the context

of the modern “hybrid” warfare conducted by Putin’s Russia against Ukraine and the efforts of the “Russian World” supporters geared to disassemble it.

Much attention is paid to O. Boidunyk’s life path and the importance of his creative heritage for preserving the historical memory of the Ukrainian people, especially our ethnic Ukrainians, who, due to historical circumstances, found themselves outside the modern Ukrainian state, namely in the Kuban.

Also, emphasis is laid on the development of national, cultural, and educational life of the Kuban Ukrainians after the collapse of the Soviet Union and the restoration of Ukraine’s independence in 1991, as well as counteraction to these processes by the Russian chauvinist circles.

Key words: Osyp Boidunyk; national unity; Ukraine; Kuban; nationalism; national liberation struggle; Kuban Cossacks; independence.

Важливе значення для дослідження минулого України, розселення нашого народу, формування його етнічної території становить творча спадщина представників української інтелектуальної еліти ХХ століття.

До таких постатей належить Осип Бойдуник, визначний громадсько-політичний діяч, ідеолог націоналістичного руху, публіцист, економіст, дослідник визвольних змагань українського народу.

Його праці, на жаль, і до сьогодні маловідомі не тільки для широкого загалу українського суспільства, а й для наукової спільноти. До таких, зокрема, належить ґрунтовна стаття О. Бойдуника «Соборність України та її східні кордони», опублікована в журналі «Розбудова нації» (1930. № 3–4; № 7–8; № 11–12) та перевидана невеликим тиражем у науковому збірнику «Український націоналізм: історія та ідеї» (Дрогобич, 2014. Вип. 2). Ця праця надзвичайно актуальна, особливо в умовах «гібридної» війни путінської Росії проти України та намаганні прихильників «Русского мира» розчленувати її. У ній О. Бойдуник на основі авторитетних наукових джерел показав причини та шляхи переселення української спільноти в кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст. на Північний Кавказ (Тамань, Кубанщину, Ставропільщину,

Терщину) та формування української етнічної території на цих землях.

Як слушно зазначає в своїй праці «Зродився він великої години» сучасний дослідник життя і діяльності О. Бойдуника та його далекий родич О. Павлів, «... хоча Інж. Осип Бойдуник – постать монументальна, яку слід назвати борцем за українські ідеали, але, на жаль, після 1991-го року, коли Україна здобула незалежність, про Інж. Осипа Бойдуника не було видано ні однієї книги та опублікована мінімальна кількість наукових та публіцистичних публікацій, присвячених цій постаті, хоча в часі життя й діяльності Інж. Осипа Бойдуника про нього і ним самотнім (особисто. – С. Г.) в екзилі книгах та періодичних виданнях було написано навіть не сотні, а тисячі наукових та публіцистичних публікацій» [27, с. 8].

Багато в чому погоджуючись з думками О. Павліва, зазначимо, що українська історіографія все ж має певні здобутки у висвітленні життєвого та творчого шляху одного з визначних діячів організованого українського націоналістичного руху.

Історіографічні роботи, присвячені постаті О. Бойдуника, можна розділити на декілька груп. Біографічні довідки, спогади сучасників розкидані на сторінках різноманітних діаспорних

періодичних, довідкових, енциклопедичних видань та книг минулого століття. З періодичних видань варто зазначити статті в журналах «Український історик» [38], «Нові дні» [26], газеті «Свобода» [32; 33], енциклопедичному виданні *Ukraine* [39], а також ґрунтовні за змістом та характером написання книги В. Кубійовича [20], В. Мартинця [23], П. Мірчука [24].

Біографію, творчу та політичну діяльність О. Бойдуника висвітлюють статті О. Дроздовської [13; 14] та О. Лисенка [22], які вийшли в енциклопедичних та довідкових виданнях. Про діяльність О. Бойдуника як одного з визначних діячів організованого українського націоналістичного руху 20–30-х років ХХ ст., зокрема його участь у створенні Організації українських націоналістів (ОУН) 1929 р., згадується на сторінках збірника «Конгрес українських націоналістів 1929 р. Документи і матеріали» [19] та у статтях сучасних істориків В. Муравського [25], О. Павліва [29], М. Посівнича [31]. Аналіз ключових ідеологічних засад та історичного шляху становлення і розвитку національного солідаризму як соціально-політичної концепції в ідеологічно-публіцистичній спадщині О. Бойдуника висвітлюється в працях визначного українського громадсько-політичного діяча, людини, яка довгий час особисто знала і працювала разом з О. Бойдуником, багатолітнього члена Центрального Проводу ОУН і Голови ОУН (державників) в незалежній Україні П. Дорожинського [12] та дослідника діяльності провідних діячів українського націоналістичного руху С. Тарана [36].

Спробою надати біографічним даним та громадсько-політичній діяльності О. Бойдуника більш цілісного та

структурованого вигляду, оприлюднюючи при цьому невідомі і маловідомі раніше джерела, слугують праці О. Павліва [27; 28] та доповнююча їх змістовна стаття-рецензія Й. Климковича [17].

Осип Бойдуник (псевдо: Діброва, П. К. Боярський, О. Грузченко, О. Михайлович) народився 8 грудня 1895 р. в урочищі Одиниця села Оболоння Долинського повіту Королівства Галичини та Володимирії Австро-Угорської імперії (нині Долинського р-ну Івано-Франківської обл.) [27, с. 7]. У дитинстві та юності отримав належне національне виховання, добре знав про поневолений стан українського народу.

З початком Першої світової війни у 1914 р. був призваний на службу до австро-угорської армії. Після розпаду Австро-Угорської імперії, проголошення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та на початку польсько-української війни брав участь у бойових діях в рядах Української Галицької Армії (УГА) в чині хорунжого. Після переходу УГА за Збруч у складі об'єднаних українських армій (УГА й Армії УНР) продовжував боротися за волю України. Перейшов на службу в наддніпрянську армію. 21 листопада 1920 р. після важких боїв з переважними більшовицькими військами разом з частинами Армії УНР перейшов на територію Галичини, окуповану поляками. Завдяки щасливому збігу обставин уникнув польських таборів для інтернованих вояків Армії УНР. Одразу включився в боротьбу з окупантами, ставши членом щойно створеної Української військової організації (УВО). Про історію створення структур УВО в Долинському повіті він писав у своїх спогадах: «До однієї з тих клітин, а саме до Повітової Колегії УВО в Долині я належав від

самого її існування, тобто від 25 грудня 1920 року. Пам'ятаю цю дату ще й тому, що це було якраз місяць по моему поверті з Армії. Саме було латинське Різдво, коли з Округної Колегії УВО до Долини приїхав чотар Я. Л., щоб створити у нас Повітову Колегію УВО. Цього ж дня колегію створено, і я став її організаційним референтом» [6, с. 359]. Невдовзі був заарештований польською поліцією і після декількох років тюремного ув'язнення нелегально перейшов польсько-чеський кордон на Закарпатті, що тоді входило до складу Чехословацької Республіки, а звідти переїздить до Праги. Вступає до празької Високої торговельної школи, досконало вивчає економіку, що відчутно позначилось на його майбутніх науково-політичних працях. О. Бойдуник стає активним учасником громадсько-політичного життя української еміграції в Празі, очолює Групу української національної молоді (ГУНМ), яка разом з Легією українських націоналістів (ЛУН) у 1927 р. утворила Союз організацій українських націоналістів (СОУН) [36, с. 172]. У грудні 1925 р. О. Бойдуник стає головою редакційної колегії часопису «Національна думка», в якому, зокрема, друкувалися В. Мартинець, О. Бабій, д-р М. Коновалець, В. Бас. Керівник адміністративними й редакційними справами часопису О. Мельникович згадував: «Появу «Національної думки» прихильно прийняв загал українського громадянства в ЧСР. Весь її наклад був розпроданий, а окрім того, рецензійні примірники розсилано українським часописам та нашим культурним установам» [36, с. 173]. У січні 1928 р. на основі часопису «Національна думка» було створено офіційний друкований орган Проводу українських націоналістів – часопис «Розбудова нації».

Як голова ГУНМ О. Бойдуник 8–9 квітня 1928 р. брав участь у Другій конференції українських націоналістів у Празі. Ця конференція прийняла остаточне рішення про створення на базі різних українських націоналістичних структур єдиної потужної націоналістичної організації.

Також працює над підготовкою і бере участь у роботі Першого конгресу українських націоналістів, що проходив у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. Після практичної реалізації настанов Конгресу – створення Організації українських націоналістів (ОУН) – О. Бойдуник переїздить до Львова, де його обирають членом Крайового сенату УВО-ОУН, який, незважаючи на певні складнощі, завершив процес об'єднання цих організацій. У цей час О. Бойдуник пише дві роботи «Наше становище» і «Наша боротьба», присвячені актуальним питанням політики взагалі і проблемі об'єднання УВО й ОУН зокрема.

9 листопада 1931 р. заарештований польською поліцією, а на «процесі конгресівців» у Львові 5 – 9 вересня 1932 р. за участь у 1-му Конгресі українських націоналістів та членство в ОУН разом з О. Бабієм, Є. Зиблікевичем, С. Ленкавським, З. Пеленським, Ю. Вассияном засуджений до 4-х років ув'язнення. На волю вийшов у січні 1936 р. Після виходу з в'язниці О. Бойдуник стає співредактором «Голосу нації» та «Голосу» – українських тижневиків, які видавалися у Львові. Фактично він виконує в редакції основну роботу – і організаційну, і творчу.

Восени 1938 р. виїздить до Відня для роботи в ПУН, зокрема, бере активну участь у вирішенні питань, пов'язаних із наданням ОУН допомоги Карпатській Україні.

У 1939 р., за пропозицією керівника ПУН і ОУН А. Мельника, О. Бойдуник прилучається до організації II Великого Збору ОУН. Разом з О. Ольжичем та Я. Барановським він розробляє Устрій ОУН, але, очевидно, через передчуття нової війни пропозиції О. Бойдуника про «ународновладнення» Статуту ОУН та «народовладдя» в майбутній Українській Державі не були прийняті [36, с. 173].

З початком Другої світової війни О. Бойдуник прибуває на Батьківщину. Спочатку в Самборі, а потім і по всіх заселених українцями землях Генерального Губернаторства, так німці називали окуповану ними Польщу, він налагоджує громадсько-політичну діяльність ОУН.

Під час розколу ОУН у лютому 1940 р. О. Бойдуник підтримав А. Мельника і залишився в складі тієї частини організації, яка почала називатися «мельниківцями», або ОУН (м).

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. О. Бойдуник у складі Похідних груп ОУН одним із перших прибуває до Києва. Тут зусиллями ОУН 5 жовтня 1941 р. утворилась Українська національна рада (УНР). Її делегати, які репрезентували різні регіони України, виступали за територіальну та політичну соборність українських земель та ствердження державних традицій Української Народної Республіки часів Директорії. О. Бойдуника обрали другим секретарем УНР, в коло його обов'язків входили координація діяльності секторів та контакти з німецькою владою. Він налагоджує тісну співпрацю різних груп делегатів, ставши, за словами В. Гординського, «душею Української Національної Ради» [36, с. 174]. Німецька окупаційна адміністрація до діяльності

УНР ставилась негативно, що невдовзі закінчилось її заборонаю, арештами та розстрілами багатьох визначних діячів українського самостійницького руху.

Під час арештів німецькими окупантами українських самостійників було заарештовано також і О. Бойдуника. Німці помістили його в концентраційний табір, звідки він вийшов незадовго до закінчення Другої світової війни [23; 38, с. 94].

Особисто для О. Бойдуника події в окупованому нацистами Києві зміцнили переконання про нагальну необхідність консолідації усіх українських державницьких політичних організацій.

Після війни О. Бойдуник пише статтю з красномовною назвою «Нова дійсність і наші завдання». Її ідейним рефреном стало обстоювання необхідності заснування «суцільного фронту із спільним для всіх (українських організацій. – С. Г.) керівним і диспозиційним центром» [36, с. 175].

Проте процес консолідації політичних сил не був надто простим. Переговори між різними українськими організаціями, в т. ч. між ОУН (м) і Урядом УНР, тривали з серпня 1945 р. по 1948 р. Здебільшого ПУН представляли Д. Мельник і О. Бойдуник. Після кількох важливих конференцій, широкого обговорення в українських еміграційних закладах масової інформації вдалося погодити питання спільних керівних органів українського визвольного руху та засад подальшої діяльності.

Вирішальну роль в реорганізації Уряду УНР відіграли Контактна комісія та Координаційна українська комісія (створена 13 березня 1946 р. у Франкфурті), де чільне місце посідав член ПУН О. Бойдуник. Він же від імені ОУН підписав «Тимчасовий Закон

про реорганізацію Державного Центру» (28 травня 1948 р.).

Ставши згодом членом УНРади, в 1954–1955 рр. виконував обов'язки голови цього органу, а в 1961–1965 рр. був головою УНРади (фактично керівником передпарламенту в еміграції). О. Бойдуник обстоює позицію незалежності українського державницько-націоналістичного руху від зовнішніх чинників [11]. Розуміючи, що визволення українського народу залежить тільки від самої нації, О. Бойдуник зосереджує зусилля на організації всесвітньої співпраці українства, зокрема, здійснює кілька поїздок по місцях розселення українців у США, Канаді та країнах Південної Америки.

У липні 1965 р. О. Бойдуник був знову переобраний до складу Проводу українських націоналістів. Учасник усіх Великих зборів ОУН, які відбулися за його життя.

Помер інженер О. Бойдуник 7 квітня 1966 р. в шпиталі від серцевого нападу і був похований в Мюнхені (ФРН) на цвинтарі Вальдфрідгоф. 22 січня 2010 р. на День соборності України завдяки зусиллям представників деяких українських національно-патріотичних організацій, зокрема, на жаль, вже покійного Голови ОУН (д) П. Дорожинського, та державних структур тлінні останки О. Бойдуника разом з іншими визначними борцями за волю України – генерал-полковником Армії УНР Миколою Капустянським, інженером Дмитром Андрієвським та доктором Яковом Маковецьким – було перепоховано на Личаківському цвинтарі у Львові. О. Бойдуник є почесним громадянином м. Долини.

За його життя окремими книгами були видані такі праці: «Господарство»

(1940 р., за іншими даними, 1941 р.), «Національний солідаризм» (Мюнхен, 1946 р.), «Українська внутрішня політика» (1947 р.) [7], «Сучасний стан визвольної політики» (1956 р.) [5] та уривки спогадів «На переломі» (1967 р.), які вийшли вже після смерті автора [3]. Рукопис О. Бойдуника «Господарство» також був віднайдений О. Павловим у Національній бібліотеці Чеської Республіки – Слов'янській бібліотеці – та опублікований [27, с. 9].

Працю О. Бойдуника «Національний солідаризм» у 2012 р. було перевидано коштом дипломованого інженера Осипа Борецького, видатного діяча ОУН і ОУН (д), учасника Похідних груп ОУН в 1941 р., голови «Української служби» в Німеччині та голови Комісії допомоги українським студентам (КоДУС) [8]. Ця робота одного з провідних діячів ОУН порівняно з іншими його творами найбільш відома та досліджена.

Національний солідаризм – розроблена О. Бойдуником концепція державного будівництва в майбутній українській державі – в 1947–1972 рр. став невід'ємною офіційною частиною програмних засад ОУН (м) [9, с. 22].

Праця О. Бойдуника «Соборність України та її східні кордони», присвячена 10-літтю української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., зокрема боротьбі кубанських українців за своє самовизначення та їхнім зв'язкам з українськими державними структурами цього періоду, розкриває позитивні та негативні процеси національного державотворення на українських етнічних землях. Насамперед автор, наголошуючи на факторах, які призвели до втрати державності, зазначає, що українці на той час «не могли мати потрібної

організованої сили, бо взагалі не були підготовлені до такої організації, як держава. Ба, навіть під час визвольних змагань ми все ще міркували, чи маємо творити самостійну державу, а коли так, то на яких землях і в якій формі» [4, с. 389].

У 1917–1918 рр., констатує автор, в різних частинах України виникли державотворчі тенденції відмінних спрямувань. «Коли прийшла нагода це здійснити, то в нас з'явилися три «лани»: один – над Дністром, другий – над Дніпром, а третій – над Кубанню. Замість одного лану – держави з одним центром у Києві й одною оборонною силою, в нас були три «лани» і три центри: один у Львові-Станіславові, другий у Києві, а третій – у Катеринодарі (сучасний Краснодар. – С. Г.); і кожний із тих центрів вів собі окрему політику і мав осібну армію.

Акт 22 січня 1919 р., – наголошує О. Бойдуник, – не дав нам соборности, бо проголосив соборність формально і то лише частини українських земель над Дніпром і Дністром, полишаючи решту земель поза межами соборности. А вороги, користаючи з нашої внутрішньої чвари та неконсолідованості, нищили наші держави одну за одною, а знищивши їх, здобиччю поділилися в Ризі 1920 р.» [4, с. 390]. Багато в чому погоджуючись з О. Бойдуником щодо його оцінок Акта злуки 22 січня 1919 р., все ж не зовсім згодні з його думкою, що третій центр українського державотворення був у Катеринодарі, оскільки український рух на Кубані набагато відставав від аналогічних процесів у Галичині та Наддніпрянщині, був роз'єднаний, кубанці не були консолідованою спільнотою, їх розділяли станові, економічні, національні суперечності, що яскраво підтвердили події на Кубані у 1917–1920 рр. Але це

ніскільки не применшує значення роботи О. Бойдуника, а навпаки, свідчить про його велику зацікавленість українською справою на Кубані та намагання аргументовано довести етнічну належність більшості кубанських козаків до української нації.

«Етнографи, й наші, й чужі, довели, що на Кубані та інших північно-кавказьких землях, як от частині Донщини й Астраханщини, на цій Ставропольщині й частині Терщини більшість населення (62–75% залежно від області) є українці. Що цього не виказували урядові статистики – це не аргумент, бо статистику ту проводили російські уряди, які взагалі не признавали українців, вважаючи їх за «русских». Одначе річ не в назві. Тут найбільшу вагу має те, що ці «русские» і, зокрема, «...кубанские казаки, произошедшие от запорожцев.., сохранили до настоящего времени малороссийский говор и обычаи», і самі росіяне, як бачимо, це стверджують» [4, с. 391, 402].

Подаючи цю інформацію, дослідник посилався на авторитетне наукове видання того часу – «Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона» (т. XIII, с. 837, стаття «Кавказский край»).

Опрацювавши різноманітні джерела, здебільшого російські, О. Бойдуник у своїй роботі подав статистичну таблицю національностей, які проживають на Північному Кавказі, та навів їхню чисельність [4, с. 403].

Також дослідник навів останні на той час статистичні дані, які у своїй книзі «Основи землезнання України» (Ужгород, 1926. Ч. II) подав визначний український учений С. Рудницький [4, с. 404].

На основі наведених таблиць О. Бойдуник аналізує статистичні дані. «Як

Народність	Ставро- пільщина	Терщина	Кубань	Чорномор'я
«руські»	628.600	298.690	1.432.000	10.654
поляки	872	5.000	2.000	38
чехи	–	–	–	908
німці	2.000	4.500	7.000	156
румун	–	–	–	960
греки	–	–	2.000	2.280
єсти	1.000	–	–	309
перси	–	2.000	–	–
осетини	–	88.000	–	–
вірмени	5.340	13.000	6.150	970
цигани	–	–	–	5
жиди	1.215	4.695	5.100	52
грузини	50	–	–	13
імеретини	–	–	–	359
мінгерельці і лази	–	–	–	29
кабардинці і ин. черк. племена	–	85.000	73.000	1.384
чеченці	–	195.000	–	–
інгуші	–	18.000	–	–
карачаївці	–	–	25.000	–
туркмени	19.000	–	–	–
ногайці	17.000	35.000	7.000	–
килики	–	40.000	–	–
кімліки	12.314	–	–	–

Землі	Кв. км	Загальне число насел.	Українці		Донці та росіяни		Інші народи	
			Кільк. душ	%	Кільк. душ	%	Кільк. душ	%
Част. Донщини	46.000	1.720.000	986.000	57,3	618.000	35,9	116.000	6,8
Част. Астра- ханщини	55.720	173.000	121.000	70	9.000	5	43.000	25
Ставропільщина	54.309	1.329.000	1.063.000	80	159.000	12	107.000	8
Част. Терщини	28.147	430.000	258.000	60	129.000	30	43.000	10
Кубань із Чорно- морщиною	103.241	3.138.000	2.039.000	65	785.000	25	314.000	10
Разом	287.417	6.790.000	4.467.000	65,79	1.700.000	25,03	623.000	9,18

бачимо, – зазначає дослідник, – північнокавказькі землі, де українці становлять абсолютну більшість, виносять 289.417 кв. км (на 38.800 кв. км більше,

ніж Югославія, а в два рази більше, ніж Чехо-Словаччина) з 6.790.000 населення, з чого українців є 4.467.800, або пересічно 65,79%. Решту населення, крім росіян,

становлять киргизи (26.000), кімліки (23.000), вірмени (44.000), німці (59.000), різні кавказькі племена, турко-татари, греки, жиди та інші (393.000)» [4, с. 405].

Ретельно проаналізувавши статистичні та наукові джерела, О. Бойдуник в своїй праці окреслює етнічні межі України на Північному Кавказі: «Отже, східний етнічний кордон України є такий: починаючи на півночі від Новохоперська вздовж річки Хопра аж до її устя – до ріки Дону, звідси в напрямі полудневого заходу, на захід від Дукасова, М. Березівки, на схід від Катеринівки до ріки Донця, Донцем до устя його – до ріки Дону, Доном до ріки Сал, Салом до Крилова, звідси на північний схід до Сарепти, звідси на полудневий схід озерами-болотами Хомата, Цяцю, Тундутову, Кашоти, відтак до українських осель над Каспійським морем, починаючи від Михайлівського, вздовж побережжя Каспія аж до устя ріки Терек. Тут починається полуднева (південна. – С. Г.) границя України, яка йде рікою Тереком аж до устя ріки Малки, Малкою до Кавказького хребта, відтак Кавказьким хребтом аж до Чорного моря» [4, с. 405]. Ці межі, підкреслює автор, є етнічним кордоном України, проте в майбутньому вони «повинні стати вихідною базою й для політичних меж Української Держави» [4, с. 405]. Звичайно, сучасна українська держава не ставить сьогодні під сумнів міжнародно визнані кордони України і Російської Федерації, насамперед ми маємо повернути окуповані й анексовані росіянами території Донбасу й Криму, загарбницьким планам РФ щодо розчленування України протиставити свою дієву контрпропаганду, в даному випадку розробити і почати реалізовувати цілісну програму щодо повернення в

українське культурне, політичне, соціальне поле етнічних українців, які проживають на українських етнічних територіях.

«Наведені межі, – констатує далі в своїй праці О. Бойдуник, – відповідають не тільки засадам демополітики.., а й засадам геополітики. Вони дають Україні природні межі – ріки, озера, море, гори, а саме: Хопер – Дон – Донець – Сал – Болота на Астраханщині – Каспій – Терек – Малка – Кавказький хребет – Чорне море. До того є це різні вартістю і багатством простори... Кінець-кінцем, забезпечують їй комунікаційний зв'язок на схід... Остаточне визначення таких меж може наступити щойно тоді, коли на Дону, Кавказі та на Україні будуть національні влади, що зможуть подобросусідськи підійти до вирішення цієї справи... Хребтовим стовпом у політиці України на північнокавказьких землях безумовно була, є й буде Кубань, із її козаками та іногородніми, що походять із України (цим вихідцям з України, згідно з царським указом 1870 р., було заборонено записуватись у козаки, і цю роз'єднаність українців під час революції 1917–1920 рр. успішно використали більшовики, спровокувавши кровопролитний конфлікт між цими станами. – С. Г.), як база, на яку зіпреться і звідки ширитиметься політика України щодо північнокавказьких земель» [4, с. 406].

«Перед революцією на тих землях організованого політичного життя, – далі зазначає автор, – окрім спорадичних виступів свідоміших одиниць, не було ніякого, а вже про українське годі й казати. Цей факт й зумовив такий, а не інакший перебіг революції на Кубані 1917–1920 років...» [4, с. 406]. І з цією думкою О. Бойдуника не можна не погодитись.

«Чому проголошували не самостійність козачих республік (Кубані, Дону, Тереку в 1917 р. – С. Г.), а федерацію з Росією?! Та тоді ж федерацію вважали за найвищий здобуток революції... Та, нарешті, чи можна дивуватися... козакам, – резонно запитує автор, – коли 30-мільйонна Україна нічого іншого тоді й не домагалася. А що Кубань у своїх революційних починах орієнтується на Україну, це можна припускати хоч би з того, що коли Україна оголосила IV Універсал про Українську Самостійну Республіку, Кубань те саме зробила 16 лютого 1918 р. Дальші події, що мали місце після евакуації Катеринодону 18 лютого 1918 р. (у зв'язку з наступом більшовиків. – С. Г.) – співробітництво з Добровольчою армією, наступні катастрофи, кінчаючи втечею на еміграцію, – це все послідовні наслідки «підготованости» народів бувшої Росії до революції» [4, с. 407].

Характеризуючи еміграційні організації кубанців, О. Бойдуник зазначає: «Ми до сьогодні (кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст. – С. Г.) не бачимо політичного осередку серед тої частини української кубанської еміграції, яка б ідею самостійности й соборности Української Держави пропагувала й послідовно та систематично в межах, сьогодні можливих, в життя переводила» [4, с. 407–408]. У цьому контексті О. Бойдуник розглядає три найбільші кубанські емігрантські організації за межами СРСР: «Общеказачий селскохозяйственный союз» (ОКС-ХС), «Громаду кубанців у Чехо-Словацькій Республіці» (ЧСР), «Вольное казачество – Вільне козацтво».

Представники першої структури хоча й говорять про свою аполітичність, виступають переважно з позицій

«единой и неделимой России» і майбутнє Кубані та й всього Північного Кавказу бачать лише у складі майбутньої найбільшовицької Росії.

Опонуючи таким поглядам, О. Бойдуник наголошує, що в заяві Українського національного союзу (УНС) «Про внутрішнє й міжнародне становище України» в жовтні 1918 р. ще під час правління гетьмана П. Скоропадського сказано, що «Український національний союз вважає цілком природним і необхідним злученням в один державний український організм всіх заселених українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли до складу Української Держави, себто: Східної Галичини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляшшя, частини Бессарабії з українським населенням, частини етнографічно-української Донщини, Чорномор'я й Кубані. Подібне проголосила й Директорія у грудні 1918 р.» [4, с. 409–410].

Розглядаючи програму й напрямки діяльності «Громади кубанців в ЧСР», О. Бойдуник зазначає, що хоча організація теж наголошує на своїй аполітичності, «...з-поза гуртування у Громаді емігрантів із Кубані всіх національностей, усе ж виглядає її політичне обличчя. Вже саме завдання – «підготовка культурних сил для Кубані» – примушує здогадуватися, що організація стоїть на становищі самостійности Кубані.

Можна з різних боків розглядати оте «самостійницьке становище» кубанців. Можна його, як хочете, вважати за засіб чи тактичний крок, але не можна вдержатися від одного закиду на адресу кубанців-українців, а це за їх непослідовне становище в політиці в відношенні до України. Одного разу це самостійність,

другого – федерація, третього – соборність України» [4, с. 410].

Говорячи про мету й цілі «Вольного казачества – Вільного козацтва», автор, використовуючи історичні дані, спростовує і засуджує намагання основоположників цієї структури «поставить казачество четвертым равноправным членом среди восточных славянских народов, наравне с народами: великорусским, украинским и белорусским... оно должно сделаться базой и цементом государственно-политического организма – Самостоятельного Независимого Государства – Союза Вольных Казачьих Земель... – Казакии» [4, с. 413].

О. Бойдуник зазначає, що такі «ідеї» є ворожими українському народу, а взаємовідносини Наддніпрянщини з Кубанню були й повинні бути внутрішньою справою України [4, с. 418].

Завершуючи свою змістовну працю, автор наголошує, що «...ми повинні стреміти (прагнути. – С. Г.) до того, щоб ті різниці, які панують всередині української нації (тут маються на увазі українці, які проживають на всіх українських етнографічних територіях. – С. Г.), якнайскоріше вирівняти і створити один тип українця, національний моноліт та монолітну в культурному, господарському й політичному розумінні – Українську Державу» [4, с. 418].

Як вже зазначалося, праця О. Бойдуника була написана в 1930 р. і присвячена 10-річчю національно-визвольної боротьби кубанських українців за своє самовизначення у 1917–1920 рр. Після перемоги більшовиків становище кубанців, особливо з початку 30-х років ХХ ст., тільки погіршувалось.

Більшовицька політика «розкозачування», «розкуркулювання», Голодомор

1932–1933 рр., внаслідок якого, за оцінками відомого закордонного дослідника голоду в СРСР Р. Конквеста, на Північному Кавказі загинуло 1 млн. осіб (смертність у багатьох станицях коливалася від 40% до 90%, а близько 80% смертей прийшлося на райони, населення яких говорило українською мовою) [18, с. 369], масові депортації (тільки з чотирьох станиць – Полтавської, Медведівської, Урупської й Уманської – до Сибіру було вислано понад 50 тис. чоловік) [1, с. 4], масові арешти й розстріли (лише кубанських комуністів в 1932–1933 рр. було арештовано майже 40 тис. чоловік) [1, с. 4], припинення українізації і початок масової русифікації (постанова ЦК ВКП (б) «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі й у Західній області» від 14 грудня 1932 р.), інструкція працівникам статистичних органів під час Всесоюзного перепису населення 1939 р. записувати всіх корінних жителів Кубані росіянами, а українцями – лише тих, хто нещодавно приїхав з України, призвели до того, що в цей час українців виявилось всього 4,3% [1, с. 4]. Щоправда, і в 1940 – 1960 рр. ХХ ст. українську мову можна було почути в будь-якій станиці західної частини цього краю.

Згідно з офіційною статистикою, в 1989 р. українців на Кубані було 2 відсотки, а після останнього перепису в Російській Федерації ця цифра ще зменшилася. Тепер українців офіційно навіть менше, ніж вірмен. Більшість українців на Кубані називають себе «козаками», цю самоназву вказують і під час переписів. Але російська офіційна влада не визнає такої національності і записує всіх козаків як «русских». У 2006 р. голова Української культурної автономії півдня РФ

І. Жуга заявив, що корінні українці складають сьогодні приблизно 60% населення Кубані. І в більшості козаків Кубані негативна реакція на назву «русские», яку їм намагається нав'язати влада [1, с. 4].

За словами головного отамана Звичаєвої громади Українського козацтва, вихідця з Кубані Є. Петренка, в другій половині 2000-х років на Кубані існували такі українські товариства: Товариство українців Кубані, яке очолював кореспондент Українського радіо на півдні Росії М. Сергієнко, товариство, яке опікується трудовими мігрантами з України, і крайова громадська організація «Співдружність Кубань – Україна» при Краснодарському інституті культури.

Проте на Кубані немає жодної української школи і навіть уроків української мови. Натомість місцева влада ввела курс «чорноморської говірки» як діалекту російської мови. У 1998 р. вийшла друком програма курсу «Українська література Кубані», впорядкована відомим філологом, кандидатом педагогічних наук В. Олефіренком, і його ж хрестоматія з української літератури «Козак Мамай», за якою в деяких школах Кубані проводяться уроки «кубанської говірки». Єдиний україномовний тамтешній часопис «Вісник Товариства української культури Кубані» виходив накладом лише 300 примірників [1, с. 4].

Після розпаду Радянського Союзу і відновлення незалежності України в 1991 р. почали відновлюватися, незважаючи на протидію з боку російських шовіністичних кіл, національно-культурні, просвітницькі і просто дружні відносини між козацькими організаціями України і кубанськими козаками РФ. Проте після перемоги Революції гідності в Україні, анексії Росією Криму в 2014 р.

та розв'язаної нею війни на Донбасі ці зв'язки значно звузилися.

Самі козаки кажуть, що сьогодні українського на Кубані стало ще менше, ніж було при радянській владі. Оскільки Кубань – стратегічний плацдарм Росії, все, що так чи інакше пов'язано з Україною, є там особливо сьогодні небезпечним.

Проте деякі українські громадсько-патріотичні організації та активісти робили і роблять спроби допомогти своїм побратимам на Кубані. З'являються публікації на кубанську тематику. Зокрема, вийшли друком книги Д. Білого «Малиновий Клин: нариси з історії українців Кубані» [2], Р. Польового «Кубанська Україна» [30] і Р. Коваля «Нариси з історії Кубані» [18], ґрунтовна стаття І. Кураса і В. Солдатенка у збірнику «Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні» [21], в яких чільне місце присвячено боротьбі кубанських козаків за своє самовизначення в 1917–1920 рр. і видатним кубанським військовим та політичним діячам цього періоду, які обстоювали ідеї єднання Кубані з Україною і боролися за їх втілення в життя. Також детальніше з даною проблематикою можна ознайомитись в статті автора цих рядків [10].

Наприкінці 2006 р. в Києві з ініціативи низки громадських діячів і організацій було створено громадський комітет «Кубань з Україною». Його активісти через ЗМІ інформували громадськість про викрадення у 2006 р. з американського Музею кубанського козацтва (м. Ховелл, штат Нью-Джерсі) козацьких регалій, серед яких дарча грамота Катерини II козакам на володіння кубанськими землями. Через деякий час викрадені реліквії «випливли» в Краснодарі, де їм

була присвячена виставка. За словами координатора комітету С. Пархоменка, «Кубань з Україною» ставить за мету привернути увагу громадськості до проблеми української діаспори Кубані. Він підкреслив, що Україна може вимагати від Росії створення національно-культурної автономії для українців Краснодарського краю [1, с. 4].

Актуальні й ґрунтовні дослідження з проблематики розвитку національно-культурного життя українців на Кубані і сьогодні здійснюють співробітники Інституту історії НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. В. Ф. Кураса, Інституту соціології НАН України, а також громадські організації, зокрема: Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР), Товариство зв'язків з українцями за межами України «Україна – Світ». Вагомий внесок у розвиток співпраці з закордонним українством зробила громадська організація «Співдружність Кубань – Україна», яка за час свого існування провела сім наукових конференцій за участю науковців з України та різних регіонів Росії. За результатами наукової роботи вийшло сім збірок наукових праць «Кубань – Україна» [16, с. 50]. Варто ще зазначити, що в Києві вулицю «сталінського маршала» Г. Жукова було перейменовано на вулицю Кубанської України. 17 жовтня 2019 р. у Верховній Раді України створено міжфракційне депутатське об'єднання «Кубань» [37].

Насамкінець наголосимо, що, незважаючи на сьогоднішню російську агресію та розв'язану російськими ЗМІ антиукраїнську істерію, наша держава повинна підтримувати прагнення українців, що історично опинилися за

межами сучасної української держави, зокрема кубанців, до поглиблення різноманітних зв'язків з Україною.

Як бачимо на основі наведеного вище, ідеї, думки О. Бойдуника в наш час актуальні як ніколи.

Ідея державного соборного самоутвердження має залишатися визначальною, стрижневою для всіх поколінь українців. У цьому зв'язку для всіх зацікавлених науковців відкривається широке поле для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний С., Маковицька С. Незабутня Кубань. *Україна молода*. 2008. 20 березня.
2. Білий Д. Д. Малиновий Клин. Нариси з історії українців Кубані. Київ: Товариство «Україна», 1994. 117 с.
3. Бойдуник О. На переломі: Уривки спогадів. Париж: Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. 153 с.
4. Бойдуник О. Соборність України та її східні кордони. *Український націоналізм: історія та ідеї*. Науковий збірник / Центр національного відродження імені С. Бандери, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка. Кафедра нової і новітньої історії України, Науково-ідеологічний центр імені Д. Донцова; О. Баган, В. Ільницький (упоряд.). Дрогобич, 2014. Вип. 2. С. 389–418.
5. Бойдуник О. Сучасний стан визвольної політики: Доповідь виголошена на вічах в часи об'їздки ЗДА і Канади. Париж: Видання Першої української друкарні у Франції, 1956. 56 с.
6. Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видавництво Фундації імені Є. Коновальця, 1974. С. 359–379.
7. Боярський П. К. (Бойдуник О.) Українська внутрішня політика. Організація Українських Націоналістів. Женева: Б. в., 1947. 80 с.

8. Боярський П. К. (Бойдуник О.) Національний солідаризм. Перевидання 1946 р. Київ: Друкарня «КВК», 2012. 127 с.
9. Гай-Нижник П. П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2011. № 44 (2). С. 5–24.
10. Губський С. Вже сплигло 90 років... (Боротьба українців Кубані за своє самовизначення у 1917–1920 рр.). *Самостійна Україна = Free Ukraine*. 2010. Ч. 3/516. С. 23–33.
11. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / Інститут дослідження модерної історії України. Зредагували Л. Р. Винар, Н. Пазуняк. Київ; Філадельфія: Фондація ім. С. Петлюри, 1993. 494 с.
12. Дорожинський П. Національний солідаризм Осипа Бойдуника. *Самостійна Україна = Independent Ukraine*. 2001. Ч. 4/482. Жовтень–листопад–грудень. С. 3–10.
13. Дроздовська О., Бойдуник Осип. *Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол.: І. М. Дзюба та ін.; НАН України, Наукове товариство імені Т. Шевченка, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України*. Київ, 2004. Т. 3: Біо-Бя. С. 178.
14. Дроздовська О. Бойдуник Осип. *Українська журналістика в іменах*. Львів, 1999. Вип. 6.
15. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. Львів: Світ, 1993. 176 с.
16. Ісакова І. А. Згортання політики українізації на Кубані: наслідки та значення. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2013. Вип. 78 (11). С. 50–53.
17. Климкович Й. Борець. Книга з фотографіями, присвячена інж. Осипові Бойдуникові. *Пороги: культурно-політичний місячник для українців у Чеській Республіці*. 2017. № 11. С. 8–9. URL: www.ukrajinci.cz/files/files/f10259-Porohy-11/2017-pdf (дата звернення: 19.11.2019).
18. Коваль Р. Нариси з історії Кубані. Київ: Фоліант, 2004. 440 с.
19. Конгрес українських націоналістів 1929 р. Документи і матеріали / В. Муравський (упоряд.), О. Луцький (наук. ред.); НАН України, Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника, Центр досліджень визвольного руху. Львів: ЛНБ імені В. Стефаника, 2006. 420 с.
20. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії (1939–1941). Чикаго: Видавництво Миколи Денисюка, 1975. 624 с.
21. Курас І. Ф., Солдатенко В. Ф. Кубань революційна: етнічні і соціальні вектори. *Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917–1920 рр.)*. Київ: ІПіЕНД, 2001. С. 7–36. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000926_\(дата звернення: 02.12.2019\)](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000926_(дата звернення: 02.12.2019)).
22. Лисенко О. Є. Бойдуник Осип. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 324.
23. Мартинець В. Brätz: Німецький концентраційний табір. Спогади в'язня. Штутгарт: Накладом «КЕП», 1946. 120 с.
24. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / за ред. С. Ленкавського. Перевидання 1968 р. Львів: Перевидано коштом Дмитра і Марії Гулей, 2003. Т. 1: 1920–1939 рр. 642 с.
25. Муравський В. Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. *Український визвольний рух* / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2004. Збірник 3. С. 39–60.
26. Осип Бойдуник. Некролог. *Нові дні = Nowi dni*: український універсальний журнал: література, мистецтво, наука, суспільне життя. Торонто, 1966. Ч. 196. Травень. С. 25.
27. Павлів О. Зродився він великої години: нарис життя й діяльності Інж. Осипа

Бойдуника у фотографіях. Прага; Хмельницький: Видавництво книг «Лілія» / видавець ФОП Стасюк Л. С., 2017. 31 с.

28. Павлів О. Зродився він великої години: нарис життя та творчості Осипа Бойдуника. URL: www.cdvr.org.ua > sites > default > files > attached > pavliv (дата звернення: 19.11.2019).

29. Павлів О. Культурно-освітня діяльність української студентської міжвоєнної еміграції в Празі. *Збірник матеріалів X Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції з міжнародною участю «Наука України. Перспективи та потенціал»*. Одеса, 2014. С. 87–89.

30. Польовий Р. Кубанська Україна. Київ: Діокор, 2002. 304 с.

31. Посівнич М. Форми та методи агітаційно-пропагандистської діяльності ОУН у 1929–1939 рр. *Український визвольний рух* / Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. Львів, 2007. Збірник 9. С. 61–78.

32. Свобода: Український щоденник. Нью-Йорк, 1954. № 64. С. 1.

33. Свобода: Український щоденник. Нью-Йорк, 1966. № 66. С. 1.

34. Сергійчук В. Етнічні землі і державний кордон України. Тернопіль: Книжко-журнальне видавництво «Тернопіль», 1996. 183 с.

35. Сергійчук В. Українська соборність: відродження українства в 1917–1920 роках. Київ: Українська видавнича спілка, 1999. 412 с.

36. Таран С. Національний солідаризм О. Бойдуника. *ОУН: минуле і майбуття*. Збірник / С. Таран (відп. ред.). Київ: Фондація імені О. Ольжича, 1993. С. 172–183.

37. У Верховній Раді створено міжфракційне об'єднання «Кубань». URL: <https://ua/interfax.com.ua/news/political/619478.html> (дата звернення: 28.11.2019).

38. Український історик: журнал історії і українознавства. Видає Українське Історичне Товариство при сприянні Історичної

Секції Української Вільної Академії Наук у США; Л. Винар (гол. ред.). Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1966. № 1–2 (9–10). С. 94.

39. Ukraine. Volume 1. Edited by V. Kubijovuč. Toronto: University of Toronto press, 1985. P. 260–261.

REFERENCES

1. BAHRIANYI, S., MAKOVYTSKA, S. (March 20, 2008). The Unforgettable Kuban. *Ukraina moloda*. [in Ukr.]

2. BILYI, D. (1994). *The Crimson Wedge. Essays on the History of the Kuban Ukrainians*. Kyiv: Tovarystvo “Ukraina”, 117 p. [in Ukr.]

3. BOIDUNYK, O. (1967). *At the Turning Point: Fragments of Memoirs*. Paris: Natsionalistychne vydavnytstvo v Yevropi, 153 p. [in Ukr.]

4. BOIDUNYK, O. (2014). Unity of Ukraine and Its Eastern Borders. In: O. BAHAN, V. ILNYTSKYI, comps., *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei. Naukovyi zbirnyk* (Ukrainian Nationalism: History and Ideas. Collected Scientific Works), Vol. 2. Drohobych: S. Bandera National Revival Center; Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Department of Modern and Contemporary History of Ukraine; D. Dontsov Scientific and Ideological Center, pp. 389–418. [in Ukr.]

5. BOIDUNYK, O. (1956). *Current State of the Liberation Policy: A Report Made at the Meeting during a Visit to the USA and Canada*. Paris: First Ukrainian Print Shop in France Edition, 56 p. [in Ukr.]

6. BOIDUNYK, O. (1974). How the OUN Came to Be. In: *Yevhen Konovalets and His Era*. Munich: Ye. Konovalets Foundation Publishing, pp. 359–379. [in Ukr.]

7. BOIARSKYI, P. (BOIDUNYK, O.) (1947). *Ukrainian Domestic Policy. Organization of Ukrainian Nationalists*. Geneva: N. p., 80 p. [in Ukr.]

8. BOIARSKYI, P. (BOIDUNYK, O.) (2012). *National Solidarity*. 1946 reprint. Kyiv: “KVK” Print Shop, 127 p.

9. HAI-NYZHNYK, P. (2011). Solidarity as a Sociopolitical Concept: An Outline of

- the History of Its Development in Europe and Ukraine. In: *Hileia: Naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats* (Hileia: Scientific Bulletin. Collected Scientific Works), Vol. 44 (2), pp. 5–24. [in Ukr.]
10. HUBSKYI, S. (2010). 90 Years Have Passed... (The Struggle of the Kuban Ukrainians for Their Self-Determination in 1917–1920). *Samostiina Ukraina = Free Ukraine*, Vol. 3/516, pp. 23–33. [in Ukr.]
11. VYNAR, L., PAZUNIAK, N. (1993). *State Center of the Ukrainian People's Republic in Exile: Articles and Materials*. Kyiv; Philadelphia: Institute of Modern Ukrainian History Research; S. Petliura Foundation, 494 p.
12. DOROZHYSKYI, P. (Oct.–Dec., 2001). National Solidarity of Osyp Boidunyk. *Samostiina Ukraina = Independent Ukraine*, Vol. 4/482, pp. 3–10. [in Ukr.]
13. DROZDOVSKA, O. (2004). Osyp Boidunyk. In: M. DZIUBA, ed., et al., *Bio-Bia*, Vol. 3 of *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: NAS of Ukraine, T. Shevchenko Scientific Society; Coordination Office of the *Encyclopedia of Modern Ukraine*, p. 178. [in Ukr.]
14. DROZDOVSKA, O. (1999). Osyp Boidunyk. In: *Ukrainska zhurnalistyka v imenakh. Zbirnyk naukovykh prats* (Ukrainian Journalism in Names. Collected Scientific Works), Vol. 6. Lviv. [in Ukr.]
15. ZASTAVNYI, F. (1993). *Ukrainian Ethnic Lands*. Lviv: Svit, 176 p.
16. ISAKOVA, I. (2013). Curtailing Ukrainianization Policies in the Kuban: Implications. In: *Hileia: Naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats* (Hileia: Scientific Bulletin. Collected Scientific Works), Vol. 78 (11). Kyiv, pp. 50–53. [in Ukr.]
17. KLYMKOVYCH, I. (2017). A Fighter. A Photo Book Devoted to Osyp Boidunyk. *Porohy: kulturno-politychnyi misiachnyk dlia ukraintiv u Cheskii Respublitsi*, [online] (11), pp. 8–9. Available at: [www.ukrajinci.cz/files/files/f/10259 – Porohy – 11/2017 – pdf](http://www.ukrajinci.cz/files/files/f/10259-Porohy-11/2017-pdf) [Accessed 19 Nov. 2019]. [in Ukr.]
18. KOVAL, R. (2004). *Essays on the History of the Kuban*. Kyiv: Foliant, 440 p. [in Ukr.]
19. MURAVSKYI, V., comp., LUTSKYI, O., ed., (2006). *The Congress of Ukrainian Nationalists in 1929. Documents and Materials*. Lviv: NAS of Ukraine; V. Stefanyk Lviv Scientific Library; Center for Studying National Liberation Movement, 420 p. [in Ukr.]
20. KUBIIOVYCH, V. (1975). *Ukrainians in the Governorate-General (1939–1941)*. Chicago: Vydavnytstvo Mykoly Denysiuka, 624 p. [in Ukr.]
21. KURAS, I., SOLDATENKO, V. (2001). The Revolutionary Kuban: Ethnic and Social Vectors. In: *Unity and Regionalism in Ukrainian State-Building (1917–1920)*. [online] Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, p. 7–36. Available at: [//irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000926](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000926) [Accessed 02 Dec. 2019]. [in Ukr.]
22. LYSENKO, O. (2003). Osyp Boidunyk. In: V. SMOLII, ed., et al., A–V, Vol. 1 of *Encyclopedia of the History of Ukraine*: In 10 Vol. Kyiv: Naukova dumka; NASU Institute of History of Ukraine, p. 324. [in Ukr.]
23. MARTYNETS, V. (1946). *Brätz: A German Concentration Camp. Memoirs of a Prisoner*. Stuttgart: KEP Edition, 120 p. [in Ukr.]
24. MIRCHUK, P., LENKAVSKYI, S., ed., (2003). 1920–1939, Vol. 1 of *The History of the Organization of Ukrainian Nationalists: An Outline*. 1968 reprint. Lviv: Reprinted by Funds of Dmytro and Mariia Hulei, 642 p. [in Ukr.]
25. MURAVSKYI, V. (2004). *The 1929 Congress of Ukrainian Nationalists: Minutes of the Meetings of Military and Ideological Commissions. Ukrainian Liberation Movement*. Vol. 3. Lviv: NASU I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies, Center for Studying National Liberation Movement, pp. 39–60. [in Ukr.]
26. Osyp Boidunyk. An Obituary. (May 1966). *Novi dni = New Days*, Vol. 196. Toronto, p. 25. [in Ukr.]
27. PAVLIV, O. (2017). *Born in the Great Hour: An Outline of Osyp Boidunyk's Life and Creative Work in Photos*. Prague; Khmelnytskyi:

Liliia Book Publishing/ vydavets PE L. Stasiuk, 31 p. [in Ukr.]

28. PAVLIV, O. *Born in the Great Hour: (An Essay on the Life and Work of Osyp Boidunyk)*. [online] Available at: www.cdvr.org.ua > sites > default > files > attached > pavliv [Accessed 19 Nov. 2019]. [in Ukr.]

29. PAVLIV, O. (2014). Cultural and Educational Activities of the Ukrainian Student Interwar Emigration in Prague. In: *Zbirnyk materialiv X Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi zaochnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Nauka Ukrainy. Perspektyvy ta potentsial"* (Ukrainian Science: Prospects and Potential. Proceedings of the 10th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation). Odesa, pp. 87–89. [in Ukr.]

30. POLOVYI, R. (2002). *The Kuban Ukraine*. Kyiv: Diokor, 304 p. [in Ukr.]

31. POSIVNYCH, M. (2007). *Forms and Methods of OUN Outreach and Propaganda Activities in 1929–1939. Ukrainian Liberation Movement*. Vol. 9. Lviv: NASU I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, Center for Studying National Liberation Movement, pp. 61–78. [in Ukr.]

32. *Svoboda: A Ukrainian Diary*. (1954). (64). New York, p. 1. [in Ukr.]

33. *Svoboda: A Ukrainian Diary*. (1966). (66). New York, p. 1. [in Ukr.]

34. SERHIICHUK, V. (1996). *Ethnic Lands and State Border of Ukraine*. Ternopil: Book and Journal Publishing "Ternopil", 183 p. [in Ukr.]

35. SERHIICHUK, V. (1999). *Ukrainian Unity: The Revival of the Ukrainianhood in 1917–1920*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 412 p. [in Ukr.]

36. TARAN, S., ed., (1993). National Solidarity of O. Boidunyk. In: *OUN: Past and Future*. Kyiv: O. Olzhych Foundation Press, pp. 172–183. [in Ukr.]

37. *The Inter-Fractional Association "Kuban" Is Created in Verkhovna Rada*. [online] Available at: [https // ua/interfax.com.ua/news/political/619478.html](https://ua/interfax.com.ua/news/political/619478.html) [Accessed 28 Nov. 2019]. [in Ukr.]

38. VYNAR, L. (1996). *A Ukrainian Historian: A Journal on History and Ukrainian Studies*. (1–2 (9–10)). New York; Toronto; Munich: Ukrainian Science Society Press, p. 94. [in Ukr.]

39. KUBIJOVYČ, V., ed., (1985). *Ukraine*. Vol. 1. Toronto: University of Toronto Press, pp. 260–261. [in Eng.]